

BULLETIN

van de Historische Kring

HET LAND VAN HERLE

OPGERICHT 4 APRIL 1945

Twee-maandelijks tijdschrift ter versteviging van het contact tussen de historie-beoefenaars en historie-belangstellenden, wonende in het oude Heerleener land.

Strijd om de vesting Herle

WIE de kern van het oude Heerlen niet heeft gekend in zijn oorspronkelijke, aan de middeleeuwen herinnerende burchtgedaante, die kan maar slecht bevroeden de voorliefde, neen, het kind en grijsaard meeslepend enthousiasme, waarmede in de negentiger jaren kermisvierend Heerlen niet alleen, doch ook de bewoners van vele plaatsen in de verre omtrek, en daarvan heus ook weer niet alleen de jongere generatie, elk jaar op Kermismaandag het „stormen” van de vesting Heerlen meebeleefde.

Alléén in Heerlen kon dit pseudo-oorlogs-festijn worden opgevoerd, dáár alleen was het natuurgetrouw uit te beelden!

Het „stormen” was aloude traditie!

Zolang de kern van Heerlen nog maar enigszins aan een burcht herinnerde — al was die „burcht” dan ook reeds lang nog maar een restant van vroegere heerlijkheid — kon het spel zich in volle glorie handhaven. Naarmate echter de moker zijn werk verrichtte meer dan goed was en nodig, vooral ook sedert de omsluitende grachten, de „Kirkgraaf” en de „Bongerd”, gedempt werden, had het stormen zijn grootste aantrekkelijkheid verloren, had het geen zin meer. Bovendien, met de laatste resten van de burcht — behalve het nog bestaande „Schelmetüereke” — zijn ook de laatste echte stormers gevallen op het veld van eer, de slapen met lauweren omkroond, zoals wijlen luitenant Van Geusau zong van de helden van Lombok.

Heerlen is daardoor zijn meest typisch volksfeest en een hoop strategen armer. Het „stormen” is alreeds historie geworden!

Wij ouderen zelfs, die het spel nog gekend hebben in zijn volle glorie, moeten geheel ons herinneringsvermogen ter hulp roepen om ons nog eens terug te denken in het bloeitijdperk van dit onbloedig oorlogsspel! Wie kan zich nog het sierlijke „Kirkesbrukschke” voorstellen tussen de twee gedeelten van de „Kirkgraaf” met zijn daaruit opstijgende hoge

walmuur? Een brug is de sleutel van de vesting, wat wonder, dat op en om ons „Kirkesbrukschke” elk jaar met mannenmoed en hardnekkigheid gestreden werd. Van dat ideale stukje oud Heerlen leerden we pas de volle schoonheid beseffen, toen het onherroepelijk verloren was, geofferd aan de vooruitgang. Hoe verlokkelijk maar onbereikbaar hoog doemde van uit de „Kirkgraaf” pastoors fruittuin op boven de sterk gebouwde walmuur. Was dat niet een stukje paradijs met het antieke zomerhuisje onder de zich hoog er boven welvende reuzen-accacias?

Zo ook was het met de voormalige slotvijver in de Bongerd, die alleen maar wachtte op een streng toegepaste politieverordening om — zonder hinderlijk te zijn voor een der gevoeligste van de vijf zinnen — het typische van oud Heerlen tot in verre toekomst te bewaren. Prijzenswaardig om de durf der Heerlense firma is het niettemin jammer dat ongeveer op *die plaats* een al te modern warenhuis werd gezet, dat niet harmonieert met de oude en eerbiedwaardige Pancratiuskerk en deze letterlijk en figuurlijk in de schaduw stelt!

Wat de bewoners van de sterkte meermalen bloedige werkelijkheid zagen worden in de beruchte riddertijd, dat vervormden de nazaten in vrediger tijden tot een kermis spel vol luim en jool. Beziel met enige humor — en daaraan ontbrak het in oud Heerlen waarlijk niet — was er niet veel nodig om alle „bokschepicëterkes” en grijsaards tot kleine en grote strategen te vormen en zó te begeisteren, dat zij de romantiek van de riddertijd weer in de oorspronkelijke middeleeuwse glorie deden herleven. Maar, als gezegd, sinds brok voor brok werd afgeknabbeld van de oude burcht, is de tijd niet meer verre, dat alleen de geschiedboeken nog zullen getuigen van Heerlens grijs verleden. Dat het muurwerk onzer veste enkele hartige brokjes opleverde, heeft de aannemer van het in de negentiger jaren ter plaatse gebouwde en nu ook alweer verdwenen postkantoor moeten ondervinden, die de vurig verhoopde winst zag omslaan in een nadelig saldo alleen al door het moeizaam en geldverslindend knabbelen aan de oude muren. Voor enkele jaren wilden enige humoristen blijkbaar nog eens extra herinneren aan de middeleeuwen, toen ze op het beroemde groene plekje vóór het postkantoor, waar tijdelijk een paar telefoonmasten waren neergezet die met hun dwarsbalken wel erg sprekend aan een galg herinnerden, op een vroege Zondagmorgen daaraan een pop lieten bengelen tot schrik en vermaak tegelijk van de vroege kerkgangers!

Al heeft men in latere jaren nog gepoogd het oud-Heerlense spel weer te doen herleven, het werd niet meer wat het geweest is : het „*stormen*” van de „*vesting*” Heerlen, doodeenvoudig omdat de sporen van een vesting reeds nagenoeg verdwenen waren.

Vroeger was dat anders!

Kleuters, geholpen door fantasierijke dito's met grijze haren, zetten met gemak de weliswaar ook toen reeds op vele punten doorbroken wal-

muren weer geheel en al op hun oude plaats en hervormden deze nogmaals tot een onneembare veste. In pastoors zomerhuisje zetten ze de welgewapende wachten uit, zoals de ouderen dat in hun soldatentijd geleerd hadden in de kazematten van Maastricht en hier te plaatse van hun voorouders. Ze flankeerden het „Kirkesbrukschke” weer met een valbrug en sterke torens, deden de torenwachter daar hoog bovenop zijn hoorn hanteren, horigen en laten oproepende ter verdediging in het uur van gevaar dat naakte!

In tegenstelling met de schuttersgilden in de verre omtrek, waren de Heerlense schutters onderverdeeld in een rode en een blauwe partij. Dat was nu eens geen uiting van meer of minder „Haelische wind”, die men toch zo gauw hoorde suizen in alle plaatsen der omgeving, waar „inne Haelische jong” zich vertoonde; daarbij werd in die tijd nog niet gedacht aan een partij waarvoor „rood” de kleur is of aan een vereniging waarbij „blauw” met een knoop in verband werd gebracht, neen, deze indeling was een noodzakelijk onderdeel der krijgstactiek en dus droeve noodzaak. Al die kleurenrijkdom stond in verband met het „stormen”, waarbij aanvaller en verdediger even onmisbaar zijn en het onderscheid dus ook uiterlijk zichtbaar zijn moest.

Naar oude traditie hebben de schutters op Pinkstermaandag achter het Aambosch aan de „voegelstang” gekampt om de eer van het koningschap. Ditmaal zijn de blauwen de overwinnaars in de strijd. Met zuurzoet gezicht en veel bombarie geven de roden koningseer en -platen met plechtig ceremonieel over aan de tegenpartij en huldigen noodgedwongen de nog wat schuchter kijkende nieuwbakken majesteit. Op de gezondheid van Zijne Majesteit drinken roden en blauwen samen de traditionele ton bier leeg, bekostigd uit 's Konings eerste en enig tractement gedurende heel zijn regeringsperiode — 25 francs naar ik meen — van welk tractement bovendien moet worden betaald de gedenkplaat, die ter ere van de vorst zal worden geslagen en die weldra zal meerammelen naast de vele, die de trots maar ook de last van een schutterskoning uitmaken. De roden zullen het verder moeten aanzien dat ter ere van de nieuwe heerseer op een plaats te zijner keuze de koningsboom zal worden geplant, wiens blauwe kleuren heel het jaar hoog in de lucht zullen getuigen van de overwinning der blauwen.

Reden te over om op wraak te zinnen! Dezelfde avond dat ze op 's Konings gezondheid hebben gedronken, zullen ze ook drinken op zijn ondergang. Officieren en manschappen der roden zijn het er over eens, dat de eer moet worden gewroken. Kermismaandag reeds zullen ze de tegenpartij trachten te verslaan in harde kamp.

Het stormen, tot nu toe nog maar amper besproken bij gemis aan zekerheid wie aanvaller en verdediger zal zijn, neemt vaster vormen aan.

Door het veroveren van het koningschap is de overwinnende partij vanzelf op de verdediging van de vesting aangewezen. Zo wil het de aloude traditie!

Ditmaal zullen de blauwen dus de burcht betrekken en bezetten. Met vertrouwen zullen ze de strijd aanvaarden, dubbel sterk achter de hoge muren. Toch werven ook zij heimelijk vrijwilligers. Het is merkwaardig en waard om te worden gememoreerd, *met hoeveel lankmoedigheid de bewoners van het Kerkplein en trouwens van heel de omgeving daarvan, de jaarlijkse bezetting van het plein verduurden*. Immers naast de vele ongemakken van een tijdelijke bezetting hadden ze de last te dragen van niet ongemoeid hun woningen in- en uit te kunnen gaan. Zó ging heel Heerlen op in dit meest typisch Heerlens wapenspel!

De roden vooral zullen door het aanwerven van vrijwilligers hun legermacht moeten trachten te versterken. Immers zij zullen de vesting van verschillende zijden moeten aanvallen, willen zij straks de overwinning kunnen vieren. Die vrijwilligers zijn dan ook steeds in overvloed te vinden geweest bij de Heerlense „spes patriae”. Het was enkel een kwestie van voorkeur voor rood of blauw. Hoe meer zielen hoe meer vreugd en . . . kans op de eindvictorie, denken de roden, voor wie dit hulpcorps van één dag en buiten bezwaar voor de schutterskas, een lang niet te versmaden versterking vormt, al waren de eigen schutters nog zo'n hartstochtelijke vuurvreters. Maar ocherm, velen hunner hadden eigenlijk al jaren lang hun pensioen verdiend en zouden feitelijk op non-activiteit moeten zijn gesteld of minstens reeds lang bij de reserve ingedeeld moeten zijn, want de oudsten dragen de 50-jarige dienstmedaille op hun borst. Dat hun prestaties dan ook niet in verhouding tot hun dienstijver zijn geweest, laat zich begrijpen. Zo komt het dat een troep jonge krachtige vrijwilligers zonder soldij een lang niet te versmaden hulp vormde voor de belegeraars.

De aanvals- en verdedigingsplannen te ontwerpen is natuurlijk de taak van de wederzijdse „Generalstäbler”. Dat is alles diep geheim. De minderen hebben de wapenkamers in orde te brengen, aan kruut en lood en proppapier hun aandacht te wijden — we zijn immers nog in de tijd der voorladers! Met dit wapentuig bleef het oorlogvoeren om de vesting Heerlen — zoals het trouwens ook behoort — dan ook steeds binnen de voorschriften van de Conventie van Genève! Het aantal doden en gewonden is gelukkig steeds evenredig geweest aan het schiettuig.

Getrouw aan de schone traditiën van hun gilde, hebben de nu nog als lammeren en fier als Katholieken van de oude goede stam in één bataljon van één sectie rode en één sectie blauwe schutters verenigd, deelgenomen aan de plechtig-stille ommegang van de jaarlijkse Bronkprocessie op Kermis-Zondag, aan dit feest der feesten niet weinig luister

bijzettende met hun fris gesteven witte broeken en rood of blauw gebiesde tunieken en kepi's. Vol trots en toewijding hebben ze verder hun oude voorrecht gehandhaafd om bij de plechtige zegen met het Allerheiligste een ere-salvo te lossen als hulde aan de Hoogste Koning en heel de omtrek kond te doen dat er feest is in Heerlen!

STORMDAG!

Tromgeroffel en machtig hoorngeschal van de oude veteraan van Mars-la-Tour-Wachereau — door zijn imponerend Franse gestalte à la Mac Mahon zonder twijfel de meest indrukwekkende persoonlijkheid van heel het schuttersgilde — vervullen in de gulden morgen reeds de straten en toegangen tot de sterkte, die alras bezet is door de blauwe garde.

Officieren, die de zes en zeven kruisjes al gepasseerd zijn en die er zo goed en zo kwaad als het kan en zonder al te veel vergrijpen tegen het exercitie-reglement toch nog kranig bij marcheren, zijn ten slotte toch maar blij dat ze bij 's Konings lijfwacht worden ingedeeld, al straalt het oude oog van jeugdijg vuur en strijdlust!

Een dozijn zouden we er kunnen opnoemen van die oude veteranen, reeds lang ter ziele, die heilig overtuigd waren dat de uitslag van het „stormen” van minstens evenveel belang was als welke Europese oorlog. Al kunnen ze dan niet meer vechten in de voorste gelederen, de sabel houden ze omkneld met vaste hand zolang de strijd nog onbeslist is, even maar uit hun martiale houding schietend om alvast een grāantje te pikken op de eind-victorie.

Het zal dan ook de grote vraag zijn, wie van de dag het meest genieten, de grote of de kleine kinderen. En is de geestdrift van en het meelevēn der niet-strijdenden voor een legermacht niet het onderpand der uiteindelijk zegepraal!

Stafmensen met veldheersgebaar lopen reeds af en aan om de meest bedreigde punten — het „Kirkesbrukschke” en het „Kirkstrōetje” — voor het laatst in ogenschouw te nemen en besprekingen te houden met de respectieve commandanten ter plaatse, die op hun beurt de met de bajonet op het geweer vaardig staande wachten voor het laatst inscherpen op hun post te overwinnen of te sneven!

Ondervinding van jaren maakt wijs en tegelijk wantrouwig! Dus verbarricaderen geniēmensen alle doorgangen en weigeren zelfs de toegang aan het in Heerlen toch anders steeds met galante hoffelijkheid behandelde schone geslacht, sedert zo'n op het oog onschuldig uitzierende juf, zeggende dat ze naar de kerk moest, eens het niet bewaakte poortje van bakker Hubke Eymael voor de aanvallers had opengesteld, waardoor de strijd ten nadele van de blauwen werd beslist. Enige maanden later echter bleek dat dezelfde juf met de oppercommandant der roden „in de rōep koam” en drie weken later in het huwelijksbootje stapte. Gevolg van het „verraad” op die Kermismaandag? Wie zal het ooit openbaren!

Maar moest zo'n feit niet tot verdenking stemmen en tot voorzichtigheid manen?

Anderen weer strooien op de meest bedreigde punten slierten kruit van rechts naar links en in zigzag-lijn, om, op het juiste ogenblik ontstoken, dood en verderf te zaaien onder de aanvallers, indien de houtversperingen mochten worden genomen.

Goed verschanst achter de dikke muren, worden de blauwen zó vechtlustig dat ze alreeds tot de aanval overgaan en zelfs op vrij grote afstand buiten de vesting hun wachten uitzetten, die op en af patrouilleren, ruim voorzien van kruit en moed, stormklep onder de kin. Maar alras stoten ze in de Akerstraat op de rode verkenners, die blijkbaar van plan zijn enig zwak punt te observeren. Een kritiek ogenblik! De roden willen, kost wat kost, doorbreken en lossen enkele schoten, wat het sein is tot de algemene aanval aan beide kanten.

De strijd is begonnen! De blauwen hebben versterking gekregen, maar wijken ten slotte in de richting van de veste, achtervolgd door de rode garde, die, na even de sterkte van de wacht aan zeker poortje — daar staat „Bemke”, de blauwe post, op z'n eentje — te hebben opgenomen, al vechtende retireren, blijkbaar tevreden met dat voorlopig succes.

Aan de oostkant van de veste, het „Kirkströetje” is het vechten intussen eveneens begonnen en reeds in volle gang. Oorverdovend klinkt er het geweervuur, afgewisseld door de schelle toon der met korte en krachtige slag in de lopen gedreven laadstokken.

De geweren worden warm, de hoofden nog warmer. De sabels vliegen uit de schede en kruisen zich met de klingen der vijandelijke officieren! 'n Moment om te vereeuwigen!

Gelukkig krijgen de blauwen hier nog intijds de nodige versterking, anders zou de strijd hier spoedig, te spoedig voor de duizenden toeschouwers, maar vooral te spoedig voor de zwetende, van opwinding en strijdlust roodverhitte deelnemers, beslist zijn. De roden trekken weer terug, wat de blauwen in de verleiding brengt tot de vervolging over te gaan. Maar op het laatste ogenblik merken ze ditmaal de krijgslist der roden. Van uit de Bongerd naderen dezen met een macht vrijwilligers, die in hun midden een vreemd moordtuig medevoeren, volgens hun zeggen op de Engelsen veroverd — we zijn in de tijd van de Boerenoorlog, die in Heerlen zo hartstochtelijk als nergens meegestreden is — maar, naar later blijkt, uit de eigen Heerlense wapenfabrieken van de gebroeders Schmitz in de Gasthuisstraat, terwille van de goede zaak „in den ungere” gratis vervaardigd en bovendien persoonlijk bediend door de fabrikanten zelf.

De blauwen hebben nog maar even de tijd om achter hun versperringen te vluchten, want reeds vliegen hun de projectielen — driemaal gebakken cadetjes — om de oren. Weinig dankbaar voor de harde gave, schreeuwt een gulzige blauwe dikbuik dan maar liever te schieten met „schink en vla” in de kermisperiode.

De strijd woedt intussen al enkele uren met afwisselend geluk. De aanvallers hebben reeds enkele malen het hoogtepunt van de strijd naar

het „Kirkesbrukschke” verlegd. Daar wordt met mannenmoed gestreden. Fel suizen de sabelklingen door de lucht, die bij ogenblikken verduisterd wordt door de kruitdamp der geweren. Aanvallers en verdedigers zijn er van overtuigd, dat met het smalle brugje het lot der vesting gemoeid is. Onversaagd dringen de rode, dan weer de blauwe massa's voor- en achteruit, dat horen en zien vergaat. Hoe onversaagd de roden ook opdringen, de blauwen geven geen pardon. Tot nu toe hebben ze alle aanvallen prachtig afgeslagen, dank zij hun betrekkelijk gemakkelijk te verdedigen stellingen.

Plotseling brengt een blauwe ordonnans de tijding, dat de roden ook weer aanvallen aan het „Kirkströetje”. Daar zijn in de loop van de strijd verschillende blauwen buiten gevecht gesteld, zoals de verlieslijsten aangeven, en is de stelling dus verzwakt. Toch hopen ze de veste nog te kunnen houden, maar dan moeten alle reserves, op de minder gevaarlijke punten opgesteld, naar het bedreigde punt.

De roden vechten dapper, maar voor wie ingewijd is in hun hogere krijgstactiek, blijkt het al meer en meer, dat ze ook thans slechts een list beramen. Trouwens, de veste is zonder verraad of krijgslist niet te nemen!

Terwijl op beide punten de strijd met steeds toenemende verbittering gestreden wordt en de blauwen dus hun handen meer dan vol hebben, sluipt een afdeling roden langs de walmuur bij Franck, de aldaar aan-gebrachte trap op. Daar staat „Bemke”, de blauwe wachter, „modder-zeelig alling”. Misschien heeft hij van trots dat hij op dat gewichtig punt geplaatst werd, maar ook misschien wel van wrevel, dat hij daar-door verstoken bleef van een direct deelnemen aan de strijd, zich laten verleiden tot een extra-kermis-dröpke, in elk geval, „Bemke” is niet opgewassen tegen de rode overmacht en reeds overmeesterd voor hij goed en wel weet wat er gaande is, al tracht hij zich nog te verdedigen met mannenmoed. Dra valt hij neer, dodelijk gewond in zijn eer en schuttersroem. Even nog beduidt hij een toesnellende wapenmakker om zijn generaal en zijn koning te waarschuwen.

Daar weerklinkt dan ook reeds het machtige hoorngeschal van Wachereau, dat al wat blauw is naar het bedreigde punt roept. Maar te laat... de roden zijn reeds in vrij aanzienlijk aantal binnen de veste. Met de moed der wanhoop scharen de blauwen zich om hun koning in dit laatste hachelijk uur... De roden eisen 's konings degen en burcht en daarmede is de strijd beslist!

De enige dode die gevallen is — „Bemke” — wordt op een bierkar geladen en, onder het dof geroffel van de trommen, in plechtige optocht door de straten gereden om bijgezet te worden in de schutterskazerne „Iggene Schwan”.

Zo gauw echter is de poort niet gesloten of „Bemke” drinkt „in treuer Waffenbruderschaft” met rood en blauw vereend zijn zoveelste kermis-biertje.

Historische achtergrond

Na de lezing van dit levendig verhaal der bestorming van de platte-landsvesting Heerlen zal bij menige lezer de vraag opkomen, waarop dit typisch Heerlens folkloristisch gebruik steunt.

HAD DEZE VOLKSVERMAKELIJKHEID EEN HISTORISCHE ACHTERGROND?

Inderdaad heeft de vesting Herle van rond het midden der 13e eeuw bestaan en een zeer bepaalde functie gehad in de militaire apparatuur, die de Hertogen van Brabant — en daarna die van Brabant-Bourgondië — in deze streken hadden opgebouwd *tot behoud van de z.g. Landjes van Overmaas voor de Brabantse kroon*. Zo gezien heeft Heerlen zijn bescheiden aandeel gehad in deze territoriaal-politieke strijd. Blijven we ons goed herinneren dat wij aan de initiatieven van de hertogen van Brabant (Brussel) in eerste instantie te danken hebben, dat *onze streek een Nederlands gebiedsdeel werd* en niet in het bezit van machtige Rijnlandse Heren is teruggekeerd, waartoe het behoord had.

De oude kern van Heerlen (rondom de St. Pancratius) heeft zodoende iets typisch in zijn bewoningsstructuur behouden, hetgeen men beslist niet in elk dorp van Nederland aantreft. Het spijt ons, dat wij de mening van de Heer J. Groen hierin niet kunnen bijtreden; men leze hierover zijn artikel : „Heerlen — moderne stad”, in : „Mijn en Spoor in goud”, 1952, vanaf blz. 371.

Van de zijde van Rijksmonumentenzorg en de Menno van Coehoornstichting te Utrecht bestaat voor deze kernbouw een uitgesproken belangstelling. De Heer Groen betoogt in genoemd artikel, dat „de binnenstad van Heerlen nog een armoedige erfenis uit een dorpsinboedel is”.

Ik kan hierop slechts antwoorden, dat men het verleden van Heerlen met *deskundigheid* benadere. Uit de rapporten van de rekenkamer en de Raad van State te Brussel blijkt, hoe Brabant óók te Heerlen gevochten heeft voor het behoud van deze streek binnen de zeventien Provinciën. De functie van het Heerlense fort en de vele offers, die onze voorouders-Heerlenaren zich hiervoor getroost hebben en waarvan de geschiedenis nog zal worden geschreven om hiervan voor het huidige geslacht te getuigen, leveren hiervoor niet te loochenen bewijzen. Merkwaardig is ook in dit verband, *hoe de gehele uitbouw van oud-Heerlen tot moderne stad teruggaat tot de reeds eeuwenlang bestaande bewoningskernen*.

Reeds de Heer H. Hennen verhief zijn waarschuwend stem, toen hij schreef : „... dat al te snel vergeten wordt, dat Heerlen vóór den geweldigen bloei der mijnindustrie een klein, maar merkwaardig plaatsje is geweest met een sterke, eigen sfeer en een zeer positief eigen karakter” (Jubileumuitgave V.V.V.-Heerlen, 1936, blz. 45.).

Met het vereiste respect voor de harde geschiedkundige feiten publiceer ik hier in beknopte vorm een reeks data, die betrekking hebben op onze veste en waarop ons plaatselijk folkloristisch gebruik van „het stormen” steunde. ¹⁾

Beknopte chroniek van de vesting Herle ²⁾

- 1244 Febr. 23 : hertog Hendrik II van Brabant geeft toestemming aan graaf Dirik II van Hochstade (Rijnland) tot het bouwen van een versterking te Heerlen („... munitionem aedificare apud Herle”).
- 1318 Aug. 10 : hertog Jan III van Brabant is in oorlog met Reinald I, heer van Valkenburg. Op 10 Augustus (in die sancti Laurentii...) geven de in Heerlen gelegeerde manschappen zich aan de Brabanders over.
- 1372 : Plan van keizer Karel IV tot inbezitname van het hertogdom Limburg, het graafschap Valkenburg, Wijk en alle domeinen, steden, dorpen en kastelen, gelegen tussen de stad van Limburg en de Maas. Tractaat van Aken, 24 Juni 1372.
- 1393 Oct. 17, 18 en 19. : bijeenkomst te Heerlen van 300 gewapende manschappen te paard, behorende tot de ridderschap van de Landjes van Overmaas. Zij waren hiervoor bijeengeroepen op last van de Gouverneur en de leden van de Raad van de hertog van Brabant met het oog op de verdediging van deze landstreek tegen de heer van Heinsberg.
- 1393 Oct. 31 : te Heerlen zijn bijeengekomen de Gouverneur en de andere leden van de Raad van de hertog.
- 1393 Nov. 10 : wederom een bijeenkomst, bestaande uit de voren genoemde hoge Commissie. Op St. Martinusdag (11 Nov.) vertrekken zij naar Hertogenrade.

1) De meeste gegevens van deze Chroniek zijn ontleend aan archiefstukken, waarvan de oudst gedateerde berusten op het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

2) Een afbeelding van het vestingkarakter van oud-Heerlen treft men aan in de „Descriptio eius terrae quae est inter Mosam et Rhenum in qua sunt ducatus Lymburgensis et Juliae, archiepiscopatusque Coloniensis”. Men raadplege hiervoor de „Catalogue des manuscrits”, 1924, Dl. IX, nr. 7371 (21596), blad 18 blz. 226-228, aanwezig in de Kon. Biblioth. te Brussel in de verzameling „Atlas manuscrits de Chrétien Sgrooten”.

- 1394 : bouw van een „sterke toren” door de hertog van Brabant te Heerlen. Doel : bescherming van de bewoners tegen de plundertochten, ondernomen door de roofridders, die vijanden van de hertog van Brabant zijn.
- 1396 Dec. 23 : samentreffen te Heerlen van Johan de Poucques en de raad van de hertog met de heer van Heinsberg en andere edelen van het Land. Onderwerp der bespreking : twist met Arnold van Hoemen.
- 1397 Maart 16 : Johan de Poucques te Heerlen. Onderhandelingen over het bestuur van het Land van Overmaas („pour traicter avec lui sur le gouvernement du paiz doultre meuse”).
- 1400 : het stadsbestuur van Aken richt zich in een klacht-schrijven tot hertogin Johanna van Brabant nopens de roverij en brandschatting van ridder Christiaan van Rimburch, o.a. te Heerlen. Opnieuw vernemen we uit de archieven van de Rekenkamer te Brussel het bestaan en de functie van de „sterke toren” te Heerlen.
- 1406 Febr. 4 : strijd om het bezit van deze streek. Hertog Anthonius van Brabant geeft Brieven van Commissie, waarin hij aan twee hoge ambtenaren volmachten verleent tot inspectie van alle forten en kastelen, in deze streek (Overmaas) gelegen. Zij hebben opdracht er op toe te zien, dat de forten voorzien zijn van kanonnen en artillerie. Van hun bevindingen behoren zij aan de hertog een schriftelijk rapport te doen toekomen.
- 1406 Aug. 12 : bijeenkomst van gewapende manschappen op de vesting.
- 1407 April 19 : troepenconcentrerings naar het Land van Hertogenrade, waarvoor als punt van bijeenkomst staat aangegeven de vesting Herle.
- 1417 Mei 4 : Jonker van Arckel op de vesting met een groot aantal ridders en voetvolk, met name in de archieven en 5 vermeld.
- 1440 : garnizoen in de vesting. Johan van Wittem, drossaard van Valkenburg, heeft namens de hertog van Brabant het militair commando in een twist met

- Jonker Johan, heer van Reifferscheid (Eifel). Doel : „... dat lant van Valkenborch te hueden en te beschudden”. Zowel 's nachts als overdag worden „uyt reeden gehalten”; de eerste maal met zestien gewapende mannen 8 weken en 2 dagen; tweede maal met acht gewapende mannen 6 weken en 1 dag; de derde maal met zeven gewapende mannen 8 weken en drie dagen; de vierde maal met acht gewapende mannen gedurende 3 weken.
- 1473 : *Karel de Stoute*, het ongekroonde hoofd der Bourgondische Nederlanden, overnacht te Heerlen op weg naar het beleg tegen de stad Neuss.
- 1498 : we vernemen uit de archieven, dat één der stenen torens de naam draagt van „Bickersteyn” bij den kirckhoff (thans Kerkplein St. Pancratius). Zeer vermoedelijk is dit de latere Gevangentoren.
- 1543 : Keizer Karel V is in oorlog met Gelre. Uit een handschrift van Peter Vijgen, schepen te Heerlen van 1574 — 1601, vernemen we van een belegering van Heerlen door Gelderse troepen. Het Gemeente-archief van Heerlen bezit hiervan bovendien nog een authentiek document.
- 1548 : Karel V passeert Heerlen, met zich meevoerend als gevangenen de hertog Hans van Saksen en Philippus, landgraaf van Hessen.
- 1574 — 1580 : de 80-jarige oorlog is uitgebroken. Heerlen krijgt hierin ruimschoots zijn deel. Servaas Lenaert, schout van Heerlen, koopt op last van de Gouverneur voor 300 pond buskruit bij Johan Vignon te Aken, welk buskruit zal dienen „soo totter defensie van den huize van Valckenborch als Heerlo”. En verder nog voor 350 gld. „cruit, loot ende lonten totter selver defensie”.
- 1588 — 1594 : in het Gemeentearchief van Heerlen, zijn de fotocopiën aanwezig van een Rekeningenboek, dat zeer gedetailleerd de talrijke uitgavenposten omschrijft om de „vestinghen vande vrijheyd van Heerle” van de vereiste defensie-middelen te voorzien. We vernemen iets over het wachthouden „dach ende nacht inde *starcheyt van Heerlen*”, afgeslagen aanval op de Kerkhofspoort, enz.

- 1570—1619 : bij herhaling komt Heerlen ter sprake in de krijgsgeschiedenis zoals Eg. Slanghen deze periode behandelt in zijn „Bijdrage tot de geschiedenis van het tegenwoordige hertogdom Limburg”, 1865. (blz. 50-101.)
- 1670 : het Schepenbestuur der Hoofdbank en Vrijheid van Heerlen richt zich tot de Raad van State te Den Haag met het verzoek tot wederophouwing der vestingwerken. Hierop wordt door Den Haag afwijzend beschikt.

L. VAN HOMMERICH

Het resultaat van
speuderijen in en
rond de

„Schelmentoren”

GEWELFGANGEN VAN DE OUDE VESTING.

SINDS ik vrijwel dagelijks het huidige Kerkplein oversteek, om me in de schelmentoren aan mijn bezigheden te wijden, groeide bij mij 'n steeds grotere belangstelling voor de historie van Heerlen. Merkwaardig is, dat als men vol vermoedens ergens onderzoekingen gaat doen, men steeds veel te graag van het te onderzoeken object maakt, wat men er gaarne in ziet. Zoiets bedreigt de historische juistheid. In de afgelopen vacantiemaand hebben daarom ondergetekenden louter uit liefhebberij gezamenlijk gespeurd naar bijzonderheden van de oude plattelandsvesting Herle, waarvan het Kerkplein de binnenplaats is geweest en mijn atelier één der torens.

En nu wij het resultaat van deze speuderijen op schrift stellen, hebben we niets anders voor, dan allen die belangstelling hebben voor historisch Heerlen, interessante bijzonderheden door te geven. We hebben elkanders visies kritisch bekeken en geloven dat het onderstaande als juist bekend mag worden gemaakt.

Voorts hopen wij, dat er ook hoe langer hoe meer „op expeditie” gegaan zal worden, zodat de historie van Heerlen niet enkel komt vast te staan uit archiefgegevens.

Het begon op die bijzonder aardige bijeenkomst in het gangetje dat naar de Schelmentoren leidt, toen drs. van Hommerich daar ter gelegenheid van het ingebruiknemen van de toren als atelier (zie Mei/Juni-nummer 1953, blz. 72), de geschiedenis van deze toren verhaalde. Aan deze geschiedenis kunnen we drie punten toevoegen :

1e iets over inscripties in de trapspil van de Schelmentoren;

2e iets over onderaardse gewelven van de oude vesting;

3e iets over de Sint Anna-verering.

DE INSCRIPTIES : in de trapspil, halverwege het 2e en het bovenste

vertrek (de schepenkamer en de folterkamer) waar de „sipir” vermoedelijk vertoefde als hij gevangenen te bewaken had, vonden we het navolgende inschrift in het eikenhout gekerfd :

STRUIJK

1766 (of 1786)

GEEREGETS

SIPIR

BOOD

VAN HEERLE

Op te merken valt, dat anno 1766 Hermanus BEERENS, gewoonnd hebbende op de Veemarkt, alhier gerechtsbode was. Hij overleed 17 December 1772 omtrent 11 uur, in de ouderdom van 38 jaar en 8 maanden, zoals de Dominee in het „Doodenboek” aangetekend heeft.

Er is een feit bekend uit de Bokkenrijdersgeschiedenis, dat ons deed aannemen, dat sipir BEERENS in het begin van het jaar 1773 werd opgevolgd door sipir Joh. Jacob STRUIJK. Deze STRUIJK heeft zijn naam verschillende malen in het trappenhout gekerfd. Eens zoals hierboven aangegeven; verder in de voorkant van een iets hoger gelegen trede : I. I. STRUIJK; alsmede op de voorkant van een nog hoger gelegen trede : J. J. STRUIJK; het woord sipir kerfde hij in kleinere lettertypes onder zijn naam.

Nu is bekend, dat er in 1773 achtereenvolgens 37 Bokkenrijders in de cachotten van de Schelmentoren gevangen hebben. De Bokkenrijders hebben met trots vermeld (Ramaekers), dat zij 'n cipier gelyocht hebben en op deze wijze hebben kunnen ontsnappen. Het vermoeden is nu gewettigd, dat cipier BEERENS het slachtoffer was en dat STRUIJK, (die 1773 bij zijn naam zette) zijn opvolger werd. In het jaar 1792 plaatste hij op de trap nogmaals zijn naam. Hij woonde in de EVEGATS (tegenwoordige Klompstraat) en overleed aldaar 6 Februari 1823, in de ouderdom van 73 jaar, van beroep Deurwaarder bij het Vredegerecht. Zijn overlijden werd aangegeven door zijn zoon Johan Martin Dominicus STRUIJK, eveneens Deurwaarder bij het Vredegerecht alhier.

Ten overvloede zij nog vermeld dat thans 83-jarige Heerlenaren een deurwaarder Struyk („'t STRUUKSKE”) gekend hebben, wat er op duidt, dat het vak bode-sipir-deurwaarder bij de Struyk-en in de familie zat. Opgemerkt mag worden dat de inscripties in 'n fraaie antieke letter zijn uitgevoerd.

De naam G. MINNAERT, die wij ontdekten aan de binnenzijde van de 3e cachotdeur is eveneens van typisch antieke letters.

DE ONDERAARDSE GEWELVEN.

Van verschillende zijden zijn reeds mededelingen gedaan over „zware fundamente”, „kelders” enz., die rond het huidige Kerkplein in de grond zitten. We hebben getracht zoveel mogelijk hieromtrent te ontdekken. Onze eerste stap zetten we in de onderste kelder van de Schelmentoren. Daar was weinig te vinden, want voor de installatie van

de hoogspanningscel, die in de bovenste kelder van de toren is ondergebracht, is ook de onderste kelder (toegankelijk vanuit „de Vaart”) met beton afgewerkt. Daarna hebben we de kelders bezocht van 5 percelen die aan het Kerkplein liggen. Reeds in de eerste kelder die we bezochten herkennen wij de grote gewelvingen, die schuilplaats en magazijn van de oude vesting geweest zijn.

Deze kelder n.l. is kennelijk niet gegraven als kelder voor de daarbovenstaande huizen, maar de huizen zijn gebouwd op de ondergrondse gewelvingen en men heeft deze gewelven gebruikt als kelder.

Er ligt tussen de verschillende kelders ook verband. De kelder van het huis dat momenteel bewoond wordt door de Heer en Mevr. Gorris ligt op één lijn met de crypte van de Pancratiuskerk; van deze is bekend dat ze gemaakt werd op de plaats waar vroeger de dominee's-woning stond. In 1901 profiteerde Cuypers van deze kelder en maakte daar de crypte. De huidige crypte vertoont helaas geen architectonische kenmerken van de gewelven meer. Alleen de plaats, de ligging past precies in de aanleg der gewelvingen.

Deze gang loopt ongeveer N.-Z.. Langs zij van deze gang loopt zowel aan O. als aan W.-kant nog een gang. De aan de W.-kant liggende gang is vrijwel de fraaiste die we vonden. Ze komt op de Bongerd uit en wordt daar momenteel als magazijn gebruikt. Onder het Koopmanshuis Mercurius is de kelder eveneens een deel van de gewelvingen. De op de Bongerd uitkomende gang en die onder het huis Mercurius (Stienstra) lopen eveneens ongeveer N.-Z.. Deze twee details van de gewelvingen zijn vermoedelijk W.-O. verbonden geweest, getuige in deze richting liggende entretrapjes.

Alle gewelven hebben gemeen, hun hoogte : ± 2 meter; de dikte der scheidingsmuren : ruim 1 meter; de bovenkant ± 30 cm. dik; het zijn alle korfbooggewelven en voorts hangen in alle gewelven aan de bovenkant ijzeren ringen, afgewisseld met ijzeren haken en zijn aan de zij-kanten gelijke gemetselde bakken aangebracht. De constructie der gewelven bestaat uit Kunradersteen en baksteen. Zonder bijzondere hulp hebben we uiteraard niet kunnen onderzoeken, wat er nog aan gewelven onder het Kerkplein zelf bestaat. Er zal verbinding (ondergronds) geweest moeten zijn van de Gevangentoren naar de Donjon (Kerktoeren). In 1936 heeft men op het Kerkplein een grote Kerstboom geplant; bij het graven voor deze planting stootte men ook op zware stukken Kunradersteen. Oudere Heerlenaren, die in hun jeugd rond het Kerkplein geravot hebben, hebben nog vage herinneringen aan geheimzinnige gangen. Van een dezer gangen waarin men toen wel 100 meter ver is gekropen (als de herinnering juist is), werd verteld, dat ze bij de Heksenberg uitkwam. Zo'n vaart zal 't niet lopen ofschoon wij genegen zijn aan te nemen dat de oude vesting een lange „vluchtgang” gehad zal hebben.

Rest ons tenslotte een mededeling over DE ANNA-VERERING : het spijt ons zeer dat wij drs. van Hommerich niet eerder mededeling

gedaan hebben van het feit dat ongeveer op de plaats waar in 1400 al 'n H. Anna-devotie beleden werd onlangs in de St. Pancratiuskerk een glas-in-loodraam met als voorstelling Anna te Drie is aangebracht. De vermelding zou het fraaie boekje van onze enthousiaste Gemeente-archivaris (die ook zoveel belangstelling toonde voor onze speurderijen) goed gecompleteerd hebben.

NIC. TUMMERS

GER. TUMMERS

NOG EENS DE

Vestingpoorten van Heerlen

TER aanvulling van ons artikel in aflevering 6 van de 2e jaargang dient alsnog het volgende te worden vermeld.

Bij nader onderzoek zijn enige tot nu toe onbekende bijzonderheden aan het licht gekomen met betrekking tot de plaatselijke toestand aan de Kerkgraaf en de Kerkhofsbrug in de 17 en 18e eeuw.

In een akte, verleden voor Notaris J. G. SCHAEßBERG 6 December 1793 komt de volgende verklaring voor :

HENDRICUS SCHEEPERS, oud 87 jaeren, inboorling en inwoonder van den Dorpe Heerlen, verklaert ter requisitie van de respectie inwoonders en geerfdens van het Kerkhof alhier, hoe dat het hem nog zeer wel geheugd en kennelijk is, dat het Kerkhof van den Dorpe Heerlen, omringt geweest is met eene hooge walmuur, voorzien met poorte en vliegende, of ophaal Brug, ten eijnde omme voorz. Kerkhof, en inwoonders van dien, voor alle stroopparthijen, bijzonders in oorlogstijd te beveijligen, zo als dan ook voorz. poort s' nags geslooten, en de brugge opgehaalt wierde, Dat omtrent nu over de 30 jaeren geleeden, voorz. muur, beneffens het daarop gestaan hebbende schilderhuys, op eene zekere hoogte afgebrooken is, Dat meede omtrent den jaere 1787 of 1788 de wal of Kerkhofsmuur ter westzijde van het Pastorael huys nog verders afgebrooken is, waardoor het voorz. Kerkhof onaanzienlijk en onveijlig is gemaakt geworden.

Voorts verklaarde hij, de situatie van muur, schilderhuys, poorte en valbrugge en afbreeken van dien met zijn eijgene oogen gesien te hebben.

Een akte verleden voor dezelfde notaris 4 Februari 1794 behelst de volgende verklaring :

Ter requisitie van de gezaementlijke inwoonders en beerfdens van het Kerkhof van den Dorpe Heerle verklaarden JACOBUS MEENS, oud in 't 63ste jaar, SERVAES JUNEMAN, oud 71 jaeren, JOHANNES LOUPPEN, oud 65 jaeren en den PAULUS ALLELEEN, resp. inwoonders der Dorpe Heerlen, hoe dat het hun zeer wel geheugd en kennelijk is, dat het Kerkhof van Heerlen voortijds is omzingelt geweest met eenen grooten sterken walmuure, voorzien met slietende poorten en valbrugge, den welken bij Nagt en ontijten geslooten wierden het voornt. Kerkhof beveijligte, Dat in den jaeren 1787 of 1788 een seeker gedeelte van deeze muur ter Westzijde van den Pastoraet is worden afgebrooken.

Uit het feit, dat het op de walmuur staande schilderhuis en de ophaalbrug omstreeks 1760 zijn verwijderd en de walmuur ter plaatse gedeeltelijk is gesloopt, kan worden afgeleid, dat de stenen brug, die in het

begin van deze eeuw is afgebroken, kort na de sloping van de ophaalbrug, dus omstreeks 1760, moet zijn gebouwd, aangezien de verbinding met het Kerkhof in stand moest worden gehouden.

Op bladzijde 117 spraken wij het vermoeden uit, dat de gracht aan de westzijde van de Dorpstraat (Emmastraat) reeds in de 17e eeuw was gedempt. Zekerheid hieromtrent verschaft ons de beschrijving van de toestand ter plaatse in 1679, voorkomende in de akten van overdracht van een tweetal aldaar gelegen huizen.

Deze beschrijving luidt, als volgt :

Op 23 Juni 1679 verkoopt Abraham FELLINGER aan J. BOGERMANNUS × Ida VAN DER BLOCHE „seeckere huijse gestaen binnen herlen omtrent de Croone regenoot ter eenre de Wed. Jan UBAGHS, ter andere zijde de erfgen. CLINGEN, voorhoofd de gemeene straet van achteren den kerckhoffs droogen graeff, beneffens noch eene grasplaetse, soo deselve aen 't Gasthuijs in eene massa, aldaar gelegen is, resort voorsc. dat men noempt met de voet te stooten, om ende voor de somme van 100 gulden brabant, Maestrichter cours. (L. v. O. 2029 bl. 61)

Op 3 Juli 1679 verclaerde J. BOGERMANNUS overgedraegen te hebben seeckere huijse gestaen ende gelegen binnen den Dorpe herlen omtrent de Croone regenoot de wed. Jan UBAGHS, ende de andere zijde de erfgen. KLINGEN, voorhoofd de gemeene straete, ende achterwaerts den Kerckhoffs drooge grafft, aen Mr. Johannes FRANSSEN den jongen, omme ende voor de somme van 25 patt. beneffens eene recognitie voor des vercoopers affstant, licoop lentelijck godshelder drie stuij. Maestrichter cours gelijk hij vercooper hetselve heeft gecogt uijt handen van Abraham FELLINGER volgens acte in dato den 23 Junij lestleden. (L.v.O. 2029 bl. 54)

Op 25 Juli 1679 verclaert Geutien COLLEN wed. Jan UBAGH geassisteert met Peeter UBACH, Gossen KELLENARTS, ende Jaspas SCHILS als voormunders, overgedragen te hebben aen Sr. Johannes FRANSSEN den Jongen, seecker huijs met enen kolhoff, gelegen in Dorp, regenoot eene lange zijde van het huijs de gemeene straet, de ander den graff, een voorhoofd Thijs SCHILS erfgen. d'ander den voorsc. FRANSSEN, regent. eene lange zijde van den voorsc. koolhoff de wed. NOBIS, een voorhoofd de Aecker straet, voor 66 patta. welcke somme sal ge-emploijeert werden aen seeckere obligatie bij haer opgenomen, bij Juffr. Mars WIJNANTS, tot behoef van haeren soon Peter. (L.v.O. 2029 bl. 63)

Het in de eerste en tweede akte bedoelde pand heeft betrekking op een en hetzelfde huis, dat naast het in de volgende akte vermelde huis was gelegen.

Uit de beschrijving blijkt, dat deze huizen grensden aan de droge d.w.z. gedempte gracht en dus niet, zoals met in later tijd gebouwde huizen het geval was, op de gedempte gracht waren gebouwd. Gezien de lage koopprijs moet aangenomen worden, dat deze huizen betrekkelijk klein zijn geweest, hetgeen ook volgt uit de geringe ter beschikking staande bouwruimte tussen straat en gracht.

23 April 1708 gaven Schoudt en Schepenen en Borgemeesters der Hoofbancke Heerle toestemming aan Pastoor Joannes MOMMERS tot het bouwen van een „stalleken, het welke soude moeten rusten op de kerkhofs buiten-rinck-muijre”. (L.v.O. 1989)

Joannes MOMMERTS was pastoor in Heerlen van 1706 tot 1711.

W. LINDELAUF

Herinneringen aan de
Spaanse en Oostenrijkse tijd
in het „Land van Herle”

DE tachtigjarige Oorlog, die een scheiding bracht tussen Noord- en Zuid-Nederland, bracht ook een scheiding te weeg in het Land van Herle. Door het verdrag van Partage of Deling in 1661 kwam een einde aan de strijd over het bezit van de Landen van Overmaze, een strijd die 13 jaar duurde. De betwiste gebieden, waartoe ook het Land van Herle behoorde, werd bij genoemd verdrag verdeeld. De Hoofdbank Heerlen met de dorpen Voerendaal en Nieuwenhagen kwam aan de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden en werd dus Staats of Hollands. De onderbanken Oirsbeek en Brunssum met Amstenrade, Merkelbeek, Jabeek, Bingletrade en Schinveld, alsmede de vrije heerlijkheid Hoensbroek bleven aan de hertog van Brabant, die tevens koning van Spanje was. Deze werden of beter bleven zogenaamd Spaans, maar de hoge regering zetelde in Brussel. Ook Schaesberg bleef Spaans. Het vormde een enclave, ingesloten door het Staatse gebied van Heerlen en Nieuwenhagen en de „gewange” (gewanden, landerijen) van Strijthagen en Overste hof, die tot de Hoofdbank van Heerlen behoorden en pas in de Franse Tijd bij de gemeente Schaesberg gekomen zijn. Ofschoon de tijd van die staatkundige verbroekeling langzamerhand in het vergeetboek geraakt is, zijn er toch nog enige herinneringen aan blijven leven.

In mijn jonge jaren vertelde men, dat als ten tijde van de Bokkenrijders een misdadiger uit Heerlen tot op de Berg in Palemig vluchtte, hij dan veilig was voor politie en justitie. De Schandelerbeek, die thans nog de grens vormt tussen de gemeenten Heerlen en Schaesberg, vormde destijds de grens tussen twee staten. Daardoor is het te verklaren, dat Maria Catharina Dirx, alias „de Bus”, wonende in de Gasthuisstraat te Heerlen, die op 10 November 1773, wegens medeplichtigheid aan het bedrijf der Bokkenrijders, na geseling uit het gebied der Hoofdbank werd verbannen, eenvoudig over de beek trok en zich rustig te Palemig vestigde, waar ze tot haar dood op 14 Juli 1803 bleef wonen. Wel had het bestuur der heerlijkheid Schaesberg haar als ongewenste gast het verblijf willen weigeren, maar daar ze gehuwd was met Andreas Hamers, die uit Palemig geboortig was kon het gerecht geen gebruik maken van het recht van uitzetting. Aldus was het goed betaalde advies van twee rechtsgeleerden uit Aken.

De staatkundige toestand dezer streken bepaalde ook de ligging der oude kerk te Nieuwenhagen, thans verenigingslokaal. Ze lag op het Spaans Kentje (Kantje), het deel van Onderst Nieuwenhagen, dat onder

de gemeente Ubach-over-Worms ligt. Het behoorde niet meer tot het Land van Herle, maar tot het Land van 's Hertogenrade, dat Spaans was. Daar konden de katholieken hun godsdienst vrij uitoefenen, hetgeen op het Staatse gebied niet geoorloofd was.

Behalve het Spaanse Kentje is er op Nieuwenhagen nog een plaatsaanduiding, die aan dat verleden herinnert. Dat is : aan het Kantoor. Eertijds was het bij Borghans aan het kantoor, naderhand bij Peters aan het kantoor. Menigmaal heb ik de vraag horen stellen, wat was dat voor kantoor? Dat was het tolkantoor op de grens van het Spaanse en Staatse gebied aan de weg van Nieuwenhagerheide naar Schaesberg. Daar woonde de licentmeester, die tol hief van passerende voertuigen en invoerrechten van bier, graan en vee. Het vervoer tussen Nieuwenhagen en Heerlen was vrij — de weg door de heerlijkheid Schaesberg behoorde zelfs aan de Staten Generaal — maar het verkeer met Schaesberg niet. Daarom was er een paar honderd meter verder op Schaesberg gebied op de Lichtenberg ook een grenskantoor. Daar was in de eerste helft der achttiende eeuw Frans Dirk Dortant licentmeester van Zijne Keizerlijke en Katholieke Majesteit Karel VI van Oostenrijk. Hij woonde in het huis Kampstraat 40, waar op de binnenplaats zijn naam is gebeiteld in een in de muur ingemetselde steen, blijkbaar een verplaatste gevelsteen. Deze vermeldt het jaar 1727 en de initialen F.D.D. en M.S. (zijn echtgenote Mechtildis Spiertz) en de symbolen van zijn bedrijf, niet als tolgaarder, maar als bierbrouwer. Want een tolkantoor was tegelijkertijd pleisterplaats en herberg. De licentmeester Dortant veroorzaakte in 1730 een internationaal geschil, zij het dan van bescheiden omvang, door 2 karren met 7 paarden van Peter Dautzenberg uit Heerlen, die onder Nieuwenhagen hout ging halen, aan te slaan, wegens de weigering om tol te betalen. Dit verwekte een grote opschudding in Heerlen. Schout en Schepenen riepen de oudste inwoners op om te getuigen, dat er steeds vrijdom van tol was geweest. Als getuigen traden o.a. op : Abraham Pijpers, 82 jaar, die verklaarde, dat hij sedert 40 jaar grote hoeveelheden rogge in het land van Gulik opgekocht en via Schaesberg naar Heerlen gebracht had en met 4 à 5 karren tegelijk door Schaesberg gekomen te zijn zonder tol te betalen; Leonard Camps, oud 80 jaar, verklaarde, dat hij in 't jaar 1721 in Nieuwenhagen in de Bangert tarwe gekocht had en met paard en wagen afgehaald. Hij was toen de licentmeester Dortant tegengekomen en had hem gevraagd of hij tol moest betalen, waarop hij een ontkennend antwoord ontving.

De zaak werd spoedig in der minne geschikt, de inbeslag genomen paarden werden vrij gegeven en de tolvrijheid bleef gehandhaafd.

Het is opmerkelijk, dat de naam „kantoor” alleen op Nieuwenhagerheide is blijven voortleven.

Zichtbare herinneringen uit de tijd der „Kleinstaatserei” vormen de grenspalen, waarvan er nog een viertal op de oorspronkelijke plaats staan. Het zijn vierkante blauwe stenen (hardsteen) ongeveer 60 cm hoog en 25 cm. dik. Aan de ene zijde vertonen ze de Nederlandse leeuw met de pijlenbundel en aan de andere zijde de Oostenrijkse dubbele adelaar.

Ze zijn geplaatst in 1787 om de grens tussen het Nederlandse en Oostenrijkse gebied vast te leggen, zoals bij het Verdrag van Fontainebleau van 1785 was overeengekomen. Er waren meningsverschillen ontstaan over het eigendomsrecht en het gebruik der heide. Van ouds stond de „gemene (gemeenschappelijke) heide”, zoals ze genoemd werd, ten dienste van de ingezetenen van de aangrenzende dorpen, die er heide kaptten, plaggen staken en er het vee lieten grazen. Ze vormde de „gemene pascuage”, de gemeenschappelijke weidegronden, waarvan vooral de arme man gebruik maakte. In de 18e eeuw gingen verschillende schepenbesturen er toe over om heidegrond te verkopen. Daartegen kwam verzet van de heidegebruikers, omdat de grond, die in particulier bezit overging aan het gemeenschappelijk gebruik werd onttrokken. Ten einde aan die bezwaren ten dele tegemoet te komen, werden de grenzen in de heide vastgelegd en de rechten op de grond gereserveerd voor de inwoners der gemeente. Het was dus de verdeling der grote „gemene heide”, die in de Franse tijd eigendom der gemeenten werd. Lang hebben de palen niet als landkundige verwarring door het gebied *tussen Rijn en Maas* bij Frankrijk in te lijven. Sedert doen de palen, voor zoverre ze nog aanwezig zijn, de bescheiden dienst van gemeentegrenzen. Nog op hun plaats staan : een steen bij Abdissenbosch, een op het punt, waar de gemeenten Waubach, Nieuwenhagen, Heerlen en Brunssum samenkomen ¹⁾, een aan de weg van Nieuwenhagen naar Brunssum (dit is wel de meest bekende) en een bij de Langenberg tegenover de Zeekuil, onder een ligusterhaag. Van paal tot paal heeft de grens een recht verloop, daardoor vormt de grens tussen de beide laatste palen een rechte lijn over een afstand van 2,5 K.M..

Volgens oudere topografische kaarten hebben er nog een drietal blauwe stenen gestaan en wel één op het punt, waar de gemeenten Ubach-over-Worms, Eygelshoven en Nieuwenhagen samenkomen, één aan de weg van Nieuwenhagerheide naar Waubach op de grens der beide gemeenten en één (een tweede) bij Abdissenbosch. Thans staan 2 van deze stenen als schramstenen bij het kruis op Nieuwenhagerheide tegenover het genoemde kantoor. Misschien weet iemand nog, waar die zijn weggehaald?

Jammer dat men zo weinig gevoel voor deze historische monumenten heeft getoond door ze te verplaatsen.

J. J. JONGEN

1) De gemeente Nieuwenhagen is pas in 1802 van de gemeente Heerlen afgescheiden. Toen kreeg Heerlen de scherpe punt, die tot deze grenspaal reikt.

WEGEN EN WONINGEN

in oud-heerlen

Vooreerst willen wij een beschouwing wijden aan de plaatselijke indeling van Heerlen en de aanduiding der woningen.

Plaatselijke indeling (rotten, wijken, gehuchten, buurten en wegen)

TOT het einde der 18e eeuw behoorde Heerlen tot de „Staetsche Landen van Overmase”, welke deel uitmaakten van de Republiek der Verenigde Nederlanden. In die tijd was de gemeente ingedeeld in wijken (men noemde deze secties of rotten). In de verschillende rotten van de Vrijheid en Hoofdbancke van Heerle werden door rotmeesters, aangesteld door de Voogd van het Land van Valkenburg, bepaalde diensten verricht. Zij hielden o.m. toezicht op armlastigen, bedelaars en vreemdelingen. Zo lezen wij in een akte, voorkomende in de z.g. Gichtregisters en opgemaakt op 17 Juli 1738, dat een 13-tal met name genoemde rotmeesters „bekennen en verclaeren ingevolge het placaet van haer Hoo:Moo: de Heeren Staeten-Generael der Vereenigde Neederlanden, in dato den 1 aprilis 1738 ende alhier op den Voogt-gedinge van den 5 Meij des voors. jaers gepubliceert, en geaffigeert, aangebrogt te hebben, hunne armen, benefens haere vreemdelingen”. In 1795 moesten de rotmeesters de ingezetenen aanzeggen, dat zij hun belasting hadden te voldoen. Over deze rotmeesters deed W. Lindelauf in zijn beschouwingen over „Het Heerlense Politiewezen in de achttiende eeuw” verschillende interessante mededelingen (Zie Bulletin Afl. 6 Jaargang 1 en Afl. 1 Jaargang 2). In de kadastrale leggers, opgemaakt in 1779 ten behoeve van de grondbelasting en berustende in het Gemeentelijk Archief, staan de volgende rotten vermeld :

1. Dorpsrotte, omvattende de Dorpstraat (Emmaplein en Emmastraat), het Kerkhof (Kerkplein), de Akerstraat met Koolhoven (Verlengde Akerstraat d.i. omgeving Politiebureau), de O(a)bel (Nobelstraat), de Gasthuisstraat en het Oostelijk gedeelte der Geleenstraat.
2. Veemarktsrotte, omvattende de Veemarkt (Wilhelminaplein), Evengats (Klompstraat), de Schram (Willemstraat), Schandelen en Meezenbroek.
3. Weegscheysrotte, omvattende de Weegscheid (d.i. omgeving kruispunt Geleenstraat, Valkenburgerweg, Geerstraat en Kruisstraat), de Linde, de Bek, de Geer en Terworm.
4. Rotte van Welten.
5. Rotte van Vrösschenbroek en Bensenrade (of : rotte van Vrussen in den Broek en de Hoogmogende Heerlijkheid Bensenraede).
6. Rotte van Caumer en Akerweg (Heerlerbaan).
7. Rotte van Soureth en Beijtel.
8. Roebroekerrotte, omvattende Husken, Musschemig, Beersdal, Vrank

en een gedeelte van Heerlerheide (Roebroek).

9. Rotte van Heerler-Heyde.

Deze indeling bleef feitelijk gehandhaafd tot 1862, al werden dan ook in de bevolkingsregisters de rotten vanaf 1850 aangeduid als de wijken A, B, C, D, E, F, M en N.

Toen deze streken in 1795 tot de Franse Republiek kwamen te behoren, werd de gemeente Heerlen evenals de andere dorpen in 4 wijken verdeeld : Liberté, Egalité, Fraternité en République (met deze laatste naam werd Schrijversheide bestempeld, als zijnde het meest berucht). Van deze Franse indeling werd in de praktijk echter weinig of geen gebruik gemaakt, doch werd de reeds bestaande indeling zonder meer toegepast. Zo wordt b.v. in de geboorteregisters van An 8 en An 9 (\pm 1799—1801) bij de aanduiding van het geboortehuis, sectie en nummer vermeld. Aldus geschiedde ook ten aanzien van het sterfhuis in de overlijdensregisters van die jaren.

In de jaren 1801—1804 (An 10 t/m An 12) wordt in de registers van de burgerlijke stand geen gewag gemaakt van bepaalde adressaanduidingen. Nadien worden tot 1820 weer de bestaande plaatselijke benamingen gebezigd en, voor zover deze toen reeds bestonden, ook straatnamen. Opmerking verdient, dat in de Franse Tijd het dorp Heerlerheide meestal wordt aangeduid als „Bruyère” (Heide) en het Kerkhof (Kerkplein) als „Cimetière”. Dit waren de enige buurt- of straatnamen, die „verfranst” werden. Na laatstbedoelde tijd werd weer volledig de hierboven vermelde verdeling in 9 rotten van kracht. Zij werd nog gebezigd bij de Volkstelling van 1849.

De bevolkingsregisters van 1850—1863 geven de volgende indeling in 8 wijken, welke nagenoeg in overeenstemming zijn met de vroeger bestaande rotten : Wijk A (Dorpstraatrotte), Wijk B (Weegscheidsrotte), Wijk C (Veemarktsrotte), Wijk D (Caumerrotte) Wijk E (Vrusschemigerrotte) Wijk F (Welterrotte) Wijk M (Vrankerrotte) Wijk N (Heerlerheiderrotte). Volgens deze indeling had o.a. de volkstelling van 1859 plaats. Dat hier de wijken G t/m L ontbreken, vindt zijn oorzaak in het feit, dat de kadastrale indeling van Heerlen vroeger ook geheel of gedeeltelijk omliggende gemeenten omvatte (o.a. Voerendaal, Ransdaal, Ubagsberg, Eijserheide, Huls, Hoensbroek, Amstenrade, Nieuwenhagen en Schaesberg).

Bij raadsbesluit van 3 October 1863 werd de gemeente verdeeld in de volgende 10 wijken :

Wijk A loopt vanaf het barrierhuisje in het snijpunt der drie groote wegen binnen het dorp langs de Kroon, en zoo door ter regter zijde van de Gasthuisstraat, dan de huizen van Hendrik en Jan Jozef Coolen, Lodewijk Vijgen en van daar ter linkerzijde door de Gasthuisstraat terug, dan langs den Helm ter regterzijde van de Dorpstraat tot aan de Roode poort en van daar de Evengats ter regterzijde af en ter linkerzijde op, en zoo voort langs de huizen van den Veemarkt, den Schram, ter regterzijde af, en ter linkerzijde opkomende met insluiting der huizen gelegen te Gringel, verder langs de Kamer en verdere huizen van de Veemarkt tot

aan het hoekhuis van het Kerkhof, het Kerkhof langs de regterzijde om de kerk met medeneming van de huizen op de kerkhofsbrug, en ter linkerzijde weder afkomende langs de huizen ter linkerzijde van de Dorpstraat.

Wijk B loopt van af hetzelfde uitgangspunt als wijk A langs de linkerzijde van de straat naar Aken met medeneming van de Plaarstraat links op en regts af tot boven op den Heesberg en van daar langs de regterzijde terug tot aan den Bek, daar den Lindeweg links af tot aan het snijpunt met de Weijerbroekerstraat, vervolgens weder regts op en van daar terug tot op den grooten weg ter regter zijde tot aan den Nobel, dan den Lindeweg regts op en links af en van daar door tot aan den hoek van de straat zijnde het huis, genaamd de Kremer, inbegrepen.

Wijk C loopt van af het laatste huis van wijk B ter linkerzijde langs de Geleenstraat met medeneming van de Weegscheid en de Linde links op en regts af tot aan den Weijenbroeker- en Lindeweg, vandaar den weg van Maastricht na tot aan den Dauvener allée langs Dauvenerade, Terworm, Gitsbach, overste Worm, Ten Esschen, Eijkholtermolen, Eijkent en de pachthoeve Geleen, en daar weder dezen groten weg volgende tot aan de Wegscheid, dan links op tot aan de Laandergats, vervolgens langs den Geer links op en regts af, weder terug op den grooten weg en dezen regtsvolgende tot aan het huis van Jan Pieter de Hesselle.

Wijk D begint aan het huis van Hubert Claassen te Schandelen, van daar door Schandelen links af, de Baak, de Heihoven, Mezenbroek, en regts door Schandelen op, en eindigt met het laatste huis, gelegen te Kamp.

Wijk E loopt van den Kreuëlsoliemolen naar den Molenberg, den Schiffeelaar, vervolgens de Caumermolen, de Caumeroliemolen, met de daarnaast gelegene huizen, dan onderst Caumer, de Corisbergweg, de Keer, en vervolgens de huizen, gelegen te bovenst Caumer, de Bautsch, Rukker, en eindigt met de huizen gelegen te Oud-Valkenhuizen.

Wijk F loopt van af den Kook ter linkerzijde van den grooten weg tot aan de Rukkerstraat, dan van de laatste huizen der gemeente aan de bovenste Locht langs den Gulperweg, Klein-Soureth, Soureth, Vrusschenhusken, van daar terug op den grooten weg dezen na tot aan de drie vogels, daar den Beitelsweg links op en regts af en dan den grooten weg na tot aan den Kook.

Wijk G begint aan het Nieuwhuis van daar den Zandweg links op en regts het Busschelen, en den Zandweg af, de Put, van daar op Mausen en de Cörverstraat links op en regts af met medeneming van den Greuf, en dan de huizen ter linkerzijde van het Vrusschenbroek, voorts de Heiberg, de Euren, te beginnen met het huis bewoond door Wetzels, vervolgens het huis in den Primisweg, Benzenraderhof en Imsternade benevens het gehucht Benzenrade, te beginnen aan het huis der weduwe Eijgelshoven.

Wijk H loopt door Welten van af de Pinstraat door de Dorpstraat, altijd links op en regts af met medeneming der straatjes hierop uitkomende, ook altijd links op en regts af, benevens de pachthoeve de Rousch tot aan den grooten weg terug.

Wijk I loopt van het huis van Willem Heiligers door het gehucht Husken, den Vrank, den Huisberg, de Smits, de K pkenmolen, Koningsbeemd, de Preut, Rinnemig, Schuur, Litsch, Coblens, de Bok, de Gracht, Pappersjans, Robroek, den Heerenweg, Musschemig, en eindigt met het laatste huis te Musschemigerbaak, de straat altijd zooveel mogelijk regts op en links af.

Wijk K loopt van het huis van Pieter Moonen, op dat van Theodoor Van IJzeren, Lambert Daniëls, de Pastorij, de Kerk, Pieter Jozef Cortisse, de school, Theodoor Daniëls en Ubags, Egidius van Ess, de oude school, Hendrik van Ess, het fort, Jan Jozef Moberts, de erf. Crapels, vervolgens het straatje regts op en links af, Cronemig, de Keek, de Geit, en de huizen gelegen te Graven, dan de Ganzeweide, links af en regts op tot en met het huis van Nikolaas Pappers te Litsch, van daar de pachthoeven Terweijer, Passars-Nieuwenhagen, Ter Eijk, de Varebeuker, Carisborg, hei Einde, de Schrijversheide en eindigt met het huis van de wed. Jan Bemelmans.

Vorenbedoelde indeling bleef, behoudens enkele afwijkingen van ondergeschikt belang, officieel gehandhaafd tot aan de Volkstelling van 31 December 1920, alleen met dit verschil, dat bij raadsbesluit van 19 Augustus 1899 aan de bestaande wijken werd toegevoegd Wijk L, omvattende een gedeelte van Wijk I n.l. alle percelen, gelegen ten Noorden van de Meezenbroekerweg, de Kempkensweg en de Esschenderweg tot aan de Musschemigerbeek. Vorenbedoelde toevoeging was een gevolg van de woningbouw aan de Sittarderweg en omgeving. Los van de hiervoren aangegeven indelingen staat de verdeling der gemeente in 7 secties volgens het kadaster n.l. de secties A t/m G.

De bevolkingsregisters over het tijdvak 1862—1910 vermelden nagenoeg uitsluitend de wijkaanduiding met de huisnummers. Vanaf 1910 is dit aanvankelijk ook nog het geval, doch daarna worden hoe langer hoe meer de al of niet officieel vastgestelde straatnamen gebezigd. Na 1920 geschiedt zowel in de registers van de burgerlijke stand als in de bevolkingsregisters de adresaanduiding enkel met de officiële straatnamen.

Huisnummering.

Sinds hoelang er een huisnummering bestaat, valt niet met enige zekerheid te zeggen. Men kan echter veilig aannemen, dat zulks hier en daar, vooral in de steden, reeds sinds meerdere eeuwen het geval is. Bekend is, dat in deze gemeente de woningen al op het einde der achttiende eeuw van huisnummers waren voorzien. Dit wordt o.m. bevestigd door de in 1796 tijdens het Franse bewind in het Canton Heerlen opgemaakte bevolkingslijsten, waarvan zich photo-copieën in het Gemeente-Archief bevinden.

Het was vermoedelijk voor het eerst, dat toen alhier een huisnummering plaats vond. In de „notulen, gehouden ter municipaliteitsvergaedinge dato den 20 Ventôse, 4e jaer der Fransche Republiek” (10 Maart 1796) lezen wij daaromtrent het volgende :

„. . . . Verders is geresolveert omtrent het point der nomereeringe der huuse en opname der ingesetenen, van daer meede een aanvang te mae-

ken; en is met meerderheid van stemmen benoemt den agent municipael Schils tot het nommereeren der huysen met assistentie van die agenten welke sig in de cantons waer in hy in het werk is, sullen bevinden.

Soo als den agent municipael Jongen genomineert is, tot het effectueeren der opnaemen der ingezetenen, paerden en koeyen met specifieke detail, onder assistentie van de agenten municipaelen.

Aldus geresolveert en geresumeert dato quo supra.

Crena, president; J. Schils, agent; L. Pluymaekers, P. A. Hennen, agt munip.; J. Jongen, agent municipal; J. J. Keibetz."

Voor het aanbrengen van een nummer moest door de ingezetenen „drie merk” (merk = 2½ cent) worden betaald. Dat hiertoe niet allen bereid waren, blijkt uit de „notulen van de municipaliteitsvergaederinge, gehouden binnen Heerlen den vijffden Germinal, 4e jaer der Fransche Republiek” (25 Maart 1796) :

„...En gerapporteert door de municipaelen betreffende het nummereeren der huysen dat verscheidene ingezetenen weygeren de drie merk daer voor te betaelen, waer door het is koomen te gebeuren, dat de daertoe in het werk gestelt sijnde personen met het werk sijn uyt gescheeden.

Waar op geresolveert is, dat om gemelt werk niet te vertraegen, dat aenstaende Maendag naer publique klokke slag een ieder geadverteert word de geconvenieerde drie merk voor het nummereeren sijns huys aen de verver te voldoen off aen te toonen off seggen dat hij behoefte is, niet te min prevenieerende een reden van de executeurs van opgemelt werk vrij en onverhindert te laeten vervolgen, en die geene welkers nummers uyt gevreeven heeft off sal koomen uyt vrijven, selve ten sijnen kosten sal moeten op nieuws doen opverven, soo als ook die geene gerequireert word, welke in faute sijn gebleeven haere drie merk te voldoen selve inwendig twee maal vier en twintig uren te voldoen aen Jacobus Eymael. Aldus geresolveert en geresumeert binnen Heerlen dato quo supra.

Crena, J. Schils, M. Vernaus, J. Jongen, J. Römken, J. J. Keibetz."

Behalve kastelen en grotere boerderijen droegen vroeger ook molens, brouwerijen, bekende herbergen e.d. veelal een eigen, specifieke naam. Deze namen vonden vaak hun oorsprong in historische feiten of gebeurtenissen, de ligging of de aard van het gebouw, het beroep van de bewoner of andere bijzondere omstandigheden. (Wij komen op deze benamingen later nog terug.)

In officiële bescheiden (gichtregisters, notariële akten, kadastrale leggers e.d.), in kerkelijke registers en in andere stukken werden de woningen en overige gebouwen op verschillende wijze aangeduid. Dit geschiedde ofwel door vermelding van de hiervoren bedoelde aparte benamingen ofwel enkel door aanduiding met de naam van het gehucht, de buurt of de straat, waarin het pand was gelegen. Daarbij werd niet zelden gebruik gemaakt van de vermelding der burens, aan wier eigendom het pand of terrein „reinde” (grensde). In dit verband moet men bedenken, dat vroeger slechts betrekkelijk weinig wegen een eigen naam hadden.

Hoe langer hoe meer deed zich de behoefte gevoelen aan een huis-

nummering. De noodzakelijkheid hiervan bleek o.a. bij de Algemene Volkstellingen, welke hier te lande sinds 1829 als regel elke tien jaren werden gehouden en als gevolg waarvan in elke gemeente z.g. Volksregisters moesten worden aangelegd. Vanaf 1 Januari 1850 waren de gemeentebesturen verplicht overeenkomstig de bepalingen van het Kon. Besluit van 22 December 1849 (S. 64) de bevolkingsregisters ook geregeld bij te houden. 't Spreekt welhaast vanzelf, dat een behoorlijke bevolkingsboekhouding nagenoeg ondenkbaar is zonder een nummering der woonhuizen. In de gemeenten werd dan ook overgegaan tot aanleg van huis- of woningregisters.

De Gemeentewet van 29 Juni 1851 (S. 85) bepaalt in artikel 174 : „De Raad maakt, in overeenstemming met algemeene en provinciale voorschriften, de noodige verordeningen ter verdeling der gemeente in wijken en tot opmaking van volledige staten der bevolking en haar huizing”. Deze materie is door de gemeenteraad gewoonlijk in de plaatselijke politieverordening geregeld. Ter aanvulling van deze regeling vindt men in vermelde verordening ook meestal bepalingen omtrent het nummeren der huizen en de verhuizingen binnen de gemeente.

In artikel 39 van de door de Raad op 26 Juli 1862 vastgestelde politieverordening was het volgende bepaald : „De bewoners of gebruikers van huizen of getimmerten binnen deze gemeente zijn verplicht, om de nummers daarop van gemeentewege gesteld, steeds zichtbaar te houden en dezelve, wanneer er geheel of gedeeltelijk onleesbaar zijn geworden, te vernieuwen naar hetzelfde model als die, welke van gemeentewege op de gebouwen zijn gesteld”. Aan het hierboven aangehaalde artikel der Gemeentewet ontleent de Raad ook de bevoegdheid tot het geven van straatnamen. Bij raadsbesluit van 21 November 1940 werd deze bevoegdheid echter gedelegeerd aan Burgemeester en Wethouders. Met betrekking tot de huisnummering is thans in het KB van 31 Maart 1936 (S. 342) bepaald, dat het Gemeentebestuur zorg moet dragen voor een volledige nummering der in de gemeente aanwezige woningen en andere gebouwen. Aanvankelijk bestond er voor elke wijk en later ook voor elke straat afzonderlijk een doorlopende nummering d.w.z. eerst langs de ene en daarna langs de andere zijde van de wijk of straat. Naar aanleiding van een desbetreffende opmerking in de raadsvergadering van 12 Juli 1912 door het raadslid Mr. A. C. Haex werden nadien de woningen en overige gebouwen zodanig genummerd, dat de ene huizenrij van een straat even en de andere oneven nummers kreeg. Vroeger werden de nummers met verf op de woningen aangebracht. Vanaf 1930 werden deze geleidelijk vervangen door emaille-huisnummerplaatjes.

In de huidige moderne samenleving met een overvloed van administraties en organisaties, met haar vele volkrijke steden en met haar talrijke woningcomplexen en flats zou het ontbreken van een nauwkeurige huisnummering welhaast ondenkbaar zijn. Inderdaad, zij moet onmisbaar worden geacht, niet alleen voor de bevolkingsboekhouding doch ook voor alle overheidsorganen, voor het bedrijfsleven en voor vele anderen.

(Wordt vervolgd)

TH. JANSSEN

Het Kasteel Eyckholt

(Vervolg)

IN „De Leenen van Valkenburg” door Jos. HABETS, komt met betrekking tot de Eyckholt het volgende voor :

„Den 29 Aug. 1535 werd eene huwelijksvoorwaarde getroffen tusschen den „veste und froeme Johan van Strijthagen, statthelder en voeght des lants van Valkenborch en Jouffrouw Marije van Ghojr, ehelige dochter Johans van Ghojr seliger, in sijnen tijd erfvoeght und here tzoë Eys”. Jonker Jan van Strijthagen brengt ten huwelijk de volgende goederen : 1° den hoff te Eyckholt onder Heerlen, ter waarde van veertig goudgulden 's jaers en 20 mudden rogge, met eene laatkaart in den dorpe van Heerlen, bevattende 51 kapuynen, twee gulden br. en 13 vaten tarwe, verder enen „houw” hout in den Abdissenbosch en de vergeving van het altaar van St. Nicolaas, waartoe behooren drie missen per week op het huis Eyckholt en twee missen in de kerk van Heerlen”. (Publications Tome 21 blz. 240)

1537 (door Jr. Jan van Strijthagen verheven) „sijn leenguet genant dat guet tot LICHTEN gehoorende in den hoff totten Eyckholt in den kyrspel van Herlae gelegen haldende omtrent XVJ buynre”. (Publications Tome 21 blz. 349)

„Het leen ten Liechten, gehoorende tot den hof Eyckent of Eyckholt, onder Heerlen gelegen, was gedeeltelijk Keulsch en gedeeltelijk Wickraderleen. Het aandeel van het Wickraderleen in die hof besloeg 18 bunden en werd verheven :

1390 of daaromtrent, door Gerard van den Eyckholt, die in 1418 als leenman bij het hof van Valkenburg voorkomt. „Item van den Eycholtz Her Gerart (is man van) den hoff zo Lintermar”.

1537 door Jan van Strijthagen.

1623 den 24 December, door Jaspas Rhoe als gevolmachtigde van juffr. Maria van Eynatten in naam van Jr. Dirck van Buellart haren soon.

1643 den 5 September, door Lambert Plants in naam van Jr. Henrick Buellart schepen tot Aken.

1663 door N. Buelart tot den Eyckholt. (Publications Tome 22 blz. 186)

In het Gedenkboek Heerlen, uitgegeven in 1933, vermeldt P. PETERS, behalve de hiervoren aangehaalde gegevens, nog het volgende :

Ridder Gerard van den Eycholt, moest in 1385 8 vat rogge, maat van Heerlen, leveren aan 't klooster St. Gerlach, voor welke levering was borg gesteld twee bunders akkerland gelegen bij den Eyckholt.

Hij zegelde in 1428 met het volgende wapen : 1 en 4 een getakt St. Andrieskruis, 2 en 3 een klimmende leeuw.

In 1468 kocht Johan van Ubachs Berghe een deel van Eyckholt en ook de molen.

(Wordt vervolgd)

W. LINDELAUF

Historische chroniek

I.

Op 20 Maart j.l. werd tijdens het verrichten van graafwerk t.b.v. de bouw van een winkelpand aan de oostzijde van de Dr. Poelsstraat op een perceel, gelegen tussen de Geleenstraat en de Uilegats (kadastraal bekend sectie E 5136) een tracé van een romeinse weg overlangs aangesneden. In het niet-verstoorde profiel was de opbouw van de kiezel-lagen over een lengte van naar schatting tenminste 20 m. duidelijk zichtbaar. Het tracé heeft klaarblijkelijk de richting oost-west m.a.w. Keulen-Maasdal. Zeer vermoedelijk zal hij behoren tot het romeinse weggedeelte, dat in 1939 bij de bouw van het repraesentatieve gedeelte van het nieuwe Raadhuis door de heren P. Peters en Ir. F. Peutz was geconstateerd. Op 22 Maart j.l. zijn van deze vondsten door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek tekeningen vervaardigd.

II.

Op 22 April j.l. heeft een groep van 40 personen een bezoek gebracht aan de geconserveerde ruïne der romeinse thermen te Zulpich. Ook de abdij van Steinfeld, een stichting van de graven van Ahr, die tevens heren van het Heerlener land zijn geweest, werd bezichtigd. In Montjoie werden de zalen van „das Rote Haus” in ogenschouw genomen, die ingericht zijn volgens de binnenhuisarchitectuur der welvarende plaatselijke patriciërs uit de achttiende eeuw. De meubelinventaris is bijzonder smaakvol en kostbaar te noemen. Wij adviseren onze lezers bij hun bezoek aan Montjoie hier een kijkje te gaan nemen.

L. v. H.

De Heerlense Familie Roebroek

N.B. Het vervolgartikel over de familie Roebroek zal wegens plaatsgebrek in de volgende aflevering verschijnen.

HEERLENS DIALECT

De literatuur met betrekking tot het Heerlens dialect is zeer schaars. Verreweg het meest bekende en het belangrijkste werk op dit gebied is het in 1884 bij Karel Weijerhorst te Heerlen uitgegeven boek, getiteld „Een Zuid-Limburgsch taaleigen — Proeve van Vormenleer en Woordenboek der Dorpspraak van Heerlen, met taal-

en geschiedkundige inleiding en bijlagen". De schrijver van dit unieke en helaas zo zeldzaam geworden boek is Ds. Jacob Jongeneel, geboren te Rotterdam op 21 Februari 1831. Door zijn wetenschappelijke bestudering van het dialect en het vastleggen van vele historische gegevens heeft hij zich voor Heerlen ongetwijfeld zeer verdienstelijk gemaakt. Hij was een bekend geschied- en letterkundige en werkte achtereenvolgens als predikant te Hurwenen, als professor aan het Atheneum te Deventer en vanaf 29 Juli 1877 als predikant bij de Ned. Hervormde Gemeente te Heerlen. Voor herstel van gezondheid vertrok hij in Januari 1887 naar Utrecht, alwaar hij op 20 Maart d.a.v. overleed. Te zijner gedachtenis werd te Heerlen een straat naar hem genoemd.

In het Gemeentelijk Archief bevindt zich nog een z.g. „Hälisch-Hollänscher Dictionair", een door Jos. Kaufman eigenhandig geschreven woordenlijst en gedateerd 10 Augustus 1878. In het registertje, waarin deze woordenlijst voorkomt, is tevens nog een beschouwing opgenomen over het Heerlens idioom. Hij schreef o.m. nog „Et Häelischdütsch", een gedicht, waarin hij een groot aantal specifiek Heerlense woorden verwerkte. Kaufmann, Nicolaas Joseph Hubert, werd geboren te Heerlen op 30 April 1834, was van 1868 tot 1897 gemeente-Secretaris alhier en overleed op 9 Maart 1897.

Overigens is omtrent ons taaleigen nog wel een en ander op verspreide plaatsen gepubliceerd, terwijl ook enkele personen verhalen en gedichten in het Heerlens dialect hebben geschreven. Wij noemen hier slechts de oud-Heerlenaren Mathieu Kessels, overleden te Tilburg op 21 December 1932, W. J. Vrusch, Pr., overleden te Heerlen op 8 Juli 1951 en Kornelis Sijstermans, thans wonende te Valkenburg, alsmede de welbekende Wiel Stienstra met zijn dichterlijk talent en zijn liefde voor de folklore.

Wat wij hier speciaal wilden vermelden is het volgende. Het lid van onze Kring, dhr. Ir. C. E. P. M. Raedts, kwam onlangs in het bezit van de Nrs. 1 en 2 van jaargang XVIII der „Driemaandelijksche Bladen", uitgegeven door de Vereniging tot Onderzoek van Taal en Volksleven, vooral in het Oosten van Nederland. In deze uitgave, verschenen in 1918 bij H. H. Fongers te Uithuizen, komt voor een „Lijst van woorden en uitdrukkingen uit Heerlen", in 1891—1892 verzameld door W. A. Oudemans.

Uit een door A. Beets te Leiden geschreven toelichting blijkt, dat Oudemans, die destijds geruime tijd in Heerlen verblijf hield, al wat hem in de woordenschat en de uitdrukkingen der bevolking trof, vlijtig heeft genoteerd. Hij nam daarbij het boek van Ds. Jongeneel tot leidraad en richtsnoer en vermeldde in zijn verzameling enkel wat hij bij Jongeneel niet vond en wat daarvan afweek. Zijn woordenlijst is dus deels een aanvulling deels een correctie van die van Jongeneel.

In de aangehaalde toelichting lezen wij over de persoon van de samensteller der lijst het volgende :

„Willem Adriaan Oudemans werd in 1866 te Meester Cornelis (Batavia) geboren; zijn vader was Dr. J. A. C. Oudemans, de latere Hoogleraar in de Sterrenkunde te Utrecht (1875) en zijn grootvader : A. C. Oudemans Sr., de bekende samensteller van de Woordenboeken op de werken van Bredero en Hooft en van de Bijdrage tot een Middel en Oud-Nederlandsch Woordenboek. Iets van dien grootvader moet er in de kleinzoon zijn geweest toen hij, onder zijn studie van de rechten, opgewektheid gevoelde, om — een hem ongewoon dialect om zich heen hoorende, — van dat taaleigen het merkwaardige en treffende op te teekenen. Het bloed kruipt waar het niet gaan kan.

W. A. Oudemans bezocht te Utrecht de lagere school en het Stedelijk Gymnasium, werd er student in de rechten en verwierf den graad van Candidaat in die wetenschap. Voor zijn gezondheid vertoefde hij in de bovengenoemde jaren te Heerlen. Later moest hij worden opgenomen in het Oude en Nieuwe Gasthuis te Zuthpen, waar hij op 7 Maart 1900 overleed. Hetgeen hij, uit belangstelling en voor eigen gegaogen, ten nutte van de kennis van het plaatselijk idioom van Heerlen heeft gegaard, moge van slechts bescheiden omvang zijn : het moet en mag beoordeeld worden : ponderando, non numerando. „Genoeg is meer dan veel." Th. J.